

316347

Республіканська виставка

**ПАРТИЗАНИ УКРАЇНИ
В БОРОТБІ
ПРОТИ НІМЕЦЬКО-ФАШИСТСЬКИХ
ЗАГАРБНИКІВ»**

3 крб. 50 коп.

ЦНБ ХНУ
Дата повернення:

10 МАЯ 2000

21 АПР 2005

11 ТРА 2005

24/15

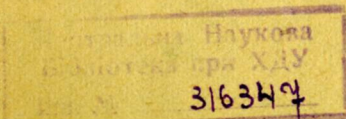
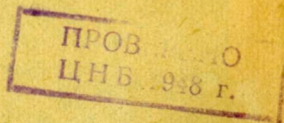
23/17

316347

РЕСПУБЛІКАНСЬКА ВИСТАВКА

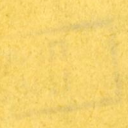
**«ПАРТИЗАНИ УКРАЇНИ В БОРОТЬБІ
ПРОТИ НІМЕЦЬКО-ФАШИСТСЬКИХ
ЗАГАРБНИКІВ»**

Д О В І Д Н И К

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО ПОЛІТИЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ
Київ 1947

THE
OFFICE OF THE
SECRETARY OF THE
NAVY
WASHINGTON
D. C.
JAN 11 1891

RECEIVED
JAN 11 1891

«В зайнятих ворогом районах треба створювати партизанські загони. кінні й піші, створювати диверсійні групи для боротьби з частинами ворожої армії, для розпалювання партизанської війни скрізь і всюди, для висаджування в повітря мостів, шляхів, псування телефонного і телеграфного зв'язку, підпалювання лісів, складів обозів. В захоплених районах створювати нестерпні умови для ворога і всіх його пособників, переслідувати і знищувати їх на кожному кроці, зривати всі їхні заходи» (Й. В. Сталін).

Ідея організації виставки, яка відображала б героїчну боротьбу партизанів України, народилася ще в той період, коли біля стін Сталінграда загоралася зоря нашої Перемоги. Уже тоді товариш М. С. Хрущов дав вказівку партизанам України збирати, старанно зберігати і відправляти на «Велику землю» різні експонати — реліквії народної боротьби.

19 травня 1944 р., коли ще тривали бої за Україну, ЦК КП(б)У ухвалив постанову про організацію республіканської виставки «Партизани України в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників». У постанові були визначені цілі й завдання виставки і затверджений її попередній тематичний план. Під виставку був відведений один з кращих будинків Києва — будинок № 19 по вул. Кірова.

Близько 100 художників і скульпторів Києва, Москви, Ленінграда, Харкова, Львова і інших міст Радянського Союзу взяли участь в оформленні виставки. Колектив наукових співробітників зібрав близько 15.000 експонатів, обробив їх і склав експозицію. За короткий час уся підготовча робота була закінчена. 30 квітня 1946 р. виставка була відкрита для масового відвідування.

Розташовані в 19 залах в хронологічній послідовності документи, живопис, скульптура, фото, особисті речі героїв-партизанів яскраво показують героїчну епопею боротьби українського народу проти німецько-фашистських загарбників.

З 19 залів виставки 11 присвячені хронологічному показу історії партизанського руху на Україні в роки Великої Вітчизняної війни. Дальші зали знайомлять відвідувача з окремими видами бойової

діяльності партизанів, з їхнім побутом, а також з підсумками партизанської боротьби на Україні.

Через усю експозицію виставки червоною ниткою проходить ідея про те, що організуючою і керівною силою у боротьбі партизанів була більшовицька партія. Великий Сталін підняв на вищий ступінь, по-новому розробив теоретичні питання партизанського руху, які були блискуче здійснені нашим народом на практиці в період Вітчизняної війни. Партизани України повсякденно відчували на собі батьківське піклування великого Сталіна.

Секретар ЦК КП(б)У Д. С. Коротченко і ряд членів ЦК Комуністичної партії (більшовиків) України керували партизанською боротьбою, перебуваючи в тилу ворога, і брали безпосередню участь у боях проти німецько-фашистських загарбників.

(Партизанський рух на Україні набрав нечуваного розмаху. Велика енергія українського народу в боротьбі з ворогом могла народитися і народилась лише в ім'я великої перемоги нашої справедливої справи, в ім'я торжества ідей комунізму. Ця велика енергія і високий патріотизм породжені нашим передовим суспільним ладом, нашим справді народним радянським державним ладом.

Виставка яскраво відображає торжество сталінської дружби народів. У партизанських загонах України мужньо воювали представники всіх народів багатонаціонального Радянського Союзу.

Своїми бойовими діями партизани України завдали значних втрат ворогові, подали велику допомогу Радянській Армії-визволительці і наблизили день перемоги.

Завершивши Вітчизняну війну, 200-тисячна армія партизанів України, разом з усім народом, самовіддано працює на фронті мирної праці, відбудовуючи зруйноване народне господарство.

Деякі експозиції виставки озвучені. Відвідувач може прослухати історичні промови товаришів Й. В. Сталіна від 3 липня 1941 р. та В. М. Молотова від 22 червня 1941 р. В спеціальній залі демонструються кінофільми з партизанського життя.

Скульптори Білостоцький
і Фрідман.

Ленін і Сталін

ЗАЛ № 1

УКРАЇНА НАПЕРЕДОДНІ ВІЙНИ

У боротьбі українських партизанів яскраво відбилася любов народу до своєї соціалістичної Батьківщини, виявився животворний радянський патріотизм. Ці почуття і виховувала більшовицька партія в народі. Матеріали першого залу розкривають джерела цього патріотизму. Завдяки йому український народ в братній співдружбі з іншими народами, в першу чергу з великим російським народом, відбив навали численних ворогів, а в період сталінських п'ятирічок перетворив Україну з колись відсталой напівколоніальної країни на могутню індустріально-колгоспну державу. Цією боротьбою українського народу на воєнному і трудовому фронті керували учителі і вожді робітничого класу Ленін і Сталін, партія більшовиків.

Успішному економічному зростанню УРСР сприяло використання багатючих природних ресурсів республіки. Вміщені в експозиції таблиці показують, що тільки по Криворізькому залізорудному басейну розвідані на 1 січня 1941 р. запаси залізної руди становили сотні мільйонів тонн, а запаси кам'яного вугілля в Донбасі на цей же час мільярди тонн. Карта розподілу природних багатств на території України показує, що в республіці немає майже ні одної області, де б не було тих чи інших корисних копалин. Зразки їх зібрані у вітрині. Тут руди чорних і кольорових металів, вогнестійкі, будівельні матеріали, різні види палива. Величезне значення не тільки для України, а й для всього Радянського Союзу мають такі райони як Донбас (вугілля), Криворіжжя (залізна руда), Нікополь (марганець) та інші.

У залі — численні фото шахт і рудників, оснащених передовою технікою. Значна частина великих і складних машин, якими були устатковані ці підприємства, вироблялася тут же, на Україні. Про

це говорять дані таблиць: з 1913 до 1940 р. вартість продукції важкої промисловості (в незмінних цінах) виросла з 2 до 22 млрд. карбованців, тобто в 11 разів, а такі найважливіші для народного господарства галузі, як металургія і велике машинобудування, збільшилися в 34 рази.

На панно роботи худ. О. Сальмана зображено могутній Дніпрогес, енергією якого жилилися десятки промислових підприємств республіки. Ця велична споруда говорить про високу будівельну техніку в нашій країні.

Разом з соціалістичною індустрією бурхливо розвивається і сільське господарство Радянської України. Наведені в залі цифри характеризують цей розвиток: в 1940 р. на Україні нараховувалось 27.742 колгоспи і 875 радгоспів. На ланах цих господарств працювало 90 тисяч тракторів, 31 тисяча комбайнів, 50 тисяч автомашин. В останньому передвоєнному році під різними культурами було засіяно понад 30 млн. гектарів родючої української землі. У 134 районах УРСР збирали з гектара стопудові врожаї зерна. Про такі врожаї дореволюційне селянство не могло й мріяти.

Багато українських колгоспів були представлені на Всесоюзній сільськогосподарській виставці. Такий, наприклад, колгосп-мільйонер ім. Сталіна Генічеського району Запорізької області, фото якого є в експозиції залу.

Поруч з народним господарством розквітає і культура Радянської України, національна формою, соціалістична змістом. У 1940 р. на Україні було 29.831 школа, що перевищувало число шкіл в Польщі, Фінляндії, Угорщині і Болгарії разом взятих. Кількість студентів у 166 вищих учбових закладах республіки вдвоє перевищувала наявність студентів у фашистській Німеччині. У таблицях наведено і цифри зростання театрів, клубів, музеїв, бібліотек, тиражів газет, журналів і т. д.

З надр українського народу вийшла плеяда талановитих письменників, художників, учених. Імена таких українських учених, як академік Т. Д. Лисенко, академік О. О. Богомолець, драматург академік О. Є. Корнійчук, поет-академік П. Г. Тичина і багато інших — широко відомі далеко за межами Радянської країни. Серед експонатів залу — портрети багатьох з них.

Такого розквіту в усіх галузях народного господарства і культури український народ зміг досягти, спираючись на братню дружбу народів Радянського Союзу і, головне, завдяки допомозі великого російського народу. Цій темі — дружба народів Радянського Союзу — присвячене панно художників Отрошенка і Яблонської. «Дружба між народами СРСР — велике й серйозне завоювання... — говорить товариш Сталін. — Ніхто не страшний нам, ні внутрішні, ні зовнішні вороги, поки ця дружба живе і здравствує».

Нечуваний розвиток народного господарства і культури Української РСР за роки сталінських п'ятирічок, міцна дружба українського народу з іншими народами Радянського Союзу — такі були економічні і політичні передумови, які сприяли розгорненню масового партизанського руху, могутньому піднесенню почуття патріотизму радянських людей, успішній боротьбі українських партизанів проти німецько-фашистських загарбників.

Але, крім цих передумов у нашого народу були і славні історичні традиції, які запалювали його на боротьбу проти ворогів.

ЗАЛ № 2

ВІРОЛОМНИЙ НАПАД ГІТЛЕРІВСЬКОЇ НІМЕЧЧИНИ НА РАДЯНСЬКИЙ СОЮЗ

Другий зал присвячений вторгненню гітлерівських полчищ на територію нашої країни.

Частина експонатів залу відновлює в пам'яті глядача деякі славні сторінки героїчного минулого нашого народу.

Багатства нашої країни з давніх-давен привертали до себе увагу численних охотників до чужого добра. Хижаків прагнули захопити територію і багатства країни, поневолити її народи. Багатовікова боротьба з іноземними загарбниками виховувала і гартувала в нашому народі чудові якості — мужність, стійкість, готовність віддати життя за честь і незалежність своєї Батьківщини.

Документи і картини, зібрані в залі, відображають боротьбу Київської Русі проти навал кочовиків — печенігів і половців. Далі показані битви Олександра Невського зі шведами й німецькими псами-рицарями, боротьба Данила Галицького проти німецьких і угорських загарбників, боротьба проти татарсько-турецьких навал, визвольна війна українського народу під проводом Богдана Хмельницького проти польських панів, Полтавська битва, Вітчизняна війна 1812 р. і, нарешті, вигнання німців з України у 1918 р.

Хоч в експозиції подано порівняно небагато матеріалів, але вони переконливо говорять глядачеві про те, яке багате на героїчні події минуле нашої Батьківщини. Як з дорогоцінної скарбниці черпав наш народ із своєї історії запалюючі зразки мужності, полум'яного патріотизму і беззавітного служіння Вітчизні. І тому так переконливо зазвучав для наших людей заклик товариша Сталіна: «Хай запалює вас у цій війні мужній образ наших великих предків—

Художник М. Гончарук.

Виступ по радіо В. М. Молотова 22 червня 1941 року.

Олександра Невського, Дмитрія Донського, Кузьми Мініна, Дмитрія Пожарського, Олександра Суворова, Михайла Кутузова! Хай осінить вас переможний прапор великого Леніна!»

Але уроки минулого нічому не навчили гітлерівських розбійників. 22 червня 1941 р. тисячі радянських людей схвилювано слухали по радіо виступ Вячеслава Михайловича Молотова (картини худ. Усикової і М. Гончарука): «Сьогодні, о 4 годині ранку, без пред'явлення будь-яких претензій до Радянського Союзу, без оголошення війни, німецькі війська напали на нашу країну, атакували наші кордони в багатьох місцях і піддали бомбардуванню з своїх літаків наші міста...

Уряд закликає вас, громадяни і громадянки Радянського Союзу, ще тісніше згуртувати свої лави навколо нашої славної більшовицької партії, навколо нашого Радянського уряду, навколо нашого великого вождя тов. Сталіна».

Населення України гаряче відгукнулося на цей заклик партії і уряду. По всій країні проходить хвиля масових мітингів (фото). Газетні замітки, зібрані тут же, показують, що виступи і резолюції, прийняті на мітингах, і практичні діла радянських людей були прийняті одним бажанням — дати негайну відсіч зарозумілому ворогові, щільніше згуртуватися навколо ленінсько-сталінської партії.

З перших же днів війни тисячі радянських людей звертаються у військкомати з заявами про добровільний вступ у ряди Червоної Армії (серія газетних заміток). Тут же фото перших добровільців — батька і сина Петренків (батько — старий робітник, партизан 1918 р., син — студент-медик), а також фото домашніх господарок Києва, які добровільно йшли на фронт медсестрами.

Широко розгортається в країні патріотичний рух донорів. Про це розповідають фото — «Київські робітниці реєструються на донорському пункті», портрет одного з перших донорів Києва К. Нагоріна і інші матеріали.

Тисячі батьків, чоловіків і синів пішли на фронт, але їхні робочі місця не лишилися незаповненими. На виробництво прийшли жінки. Набувши нових спеціальностей, вони стали набагато перевиконувати виробничі норми, прагнучи забезпечити фронт усім необхідним.

Щоб швидше мобілізувати всі сили народів Радянського Союзу на відсіч ворогові, Президія Верховної Ради СРСР, ЦК ВКП(б) і Раднаркому Союзу РСР 30 червня 1941 р. створюють Державний Комітет Оборони, засідання якого під головуванням товариша Сталіна зображено на картині худ. Бесєдіна.

«Тепер, коли напад на Радянський Союз уже вчинено, Радянський Уряд дав нашим військам наказ — відбити розбійницький напад і вигнати німецькі війська з території нашої Батьківщини», — сказав у своєму виступі 22 червня 1941 р. тов. В. М. Молотов.

Серія фото відображає перші бойові операції різних родів військ Червоної Армії — флоту, авіації, артилерії і т. д. Тут же показано і один з підбитих в перші дні війни німецьких бомбардувальників.

Колекція плакатів цього періоду відтворює ті настрої, якими був пройнятий наш народ з перших днів війни. Слова товариша Молотова: «Наша справа справедлива. Ворога буде розбито. Перемога буде за нами», — твердо входять у свідомість найширших народних мас. У смертельній сутичці радянського народу з фашистськими варварами симпатії всього передового і прогресивного людства — на стороні Радянського Союзу. Про це красномовно говорять експоновані тут висловлювання найвидатніших діячів світової культури — друзів Радянського Союзу (серія фотопортретів).

ЗАЛ № 3

УКРАЇНСЬКИЙ НАРОД ПІДНІМАЄТЬСЯ НА ЗАХИСТ БАТЬКІВЩИНИ

Становище на фронтах ставало надзвичайно напруженим. Використовуючи фактор раптовості, німецькі війська протягом перших тижнів війни добилися значних територіальних успіхів і стали загрожувати ряду важливіших ділянок нашої оборони.

У цей грізний час радянський народ почув спокійний і впевнений голос вождя, що прозвучав з мільйонів репродукторів по всій нашій неосяжній Батьківщині (серія малюнків), вселяючи в маси упевненість у правоті нашої справи і в неминучості нашої перемоги.

У своєму виступі по радіо 3 липня 1941 р. товариш Сталін показав народові всю серйозність становища:

«Насамперед, необхідно, щоб наші люди, радянські люди зрозуміли всю глибину небезпеки, яка загрожує нашій країні, і позбулися благодушності, безтурботності, настроїв мирного будівництва, цілком зрозумілих у довоєнний час, але згубних в теперішній час, коли війна докорінно змінила становище. Ворог жорстокий і невблаганний. Він ставить собі за мету захопити наші землі, полити нашим потом, захопити наш хліб і нашу нафту, добути нашою працею. Він ставить собі за мету відновити владу поміщиків, відновити царизм, зруйнувати національну культуру і національну державність росіян, українців, білорусів, литовців, латишів, естонців, узбеків, татар, молдаван, грузинів, вірменів, азербайджанців та інших вільних народів Радянського Союзу, понімічати їх, обернути їх у рабів німецьких князів і баронів. Йдеться, таким чином, про життя і смерть Радянської

держави, про життя і смерть народів СРСР, про те — бути народам Радянського Союзу вільними, чи впасти в поневолення».

Товариш Сталін вказав і ті шляхи, які неминуче повинні привести до перемоги над ворогом: перебувати всю нашу роботу на военний лад, зміцнити тил Червоної Армії, організувати всебічну допомогу фронтові, нещадно боротися з усякими дезорганізаторами тилу, розгортати партизанську боротьбу, створювати загони народного ополчення, винищувальні батальйони.

Для мільйонів радянських людей ця промова стала конкретною програмою дій. Історичне її значення для долі нашої країни незмірно велике. Сталінський заклик, сприйнятий масами, став тією матеріальною силою, об яку вщент розбилися і хвалена техніка, і горезвісна організованість арійських «надлюдей».

На центральній стіні залу в єдиній композиції зображені: товариш Сталін, який виголошує свою історичну промову по радіо 3 липня 1941 р. (портрет), текст цієї промови і радянські люди, які слухають виступ вождя в найрізноманітніших кутках нашої Батьківщини (серія малюнків).

У відповідь на заклик товариша Сталіна піднялися багатомільйонні маси. До спільної справи включилися всі. В залі показані: домашня господарка, яка стала на нічне чергування біля воріт свого будинку, щоб фашистський лазутчик не зміг сховатися в ньому від нічного патруля (малюнок); колгоспники прифронтової смуги, що вчаться володіти гвинтівкою, і колгоспники Київської приміської артілі «Новий шлях», які створили групу сприяння винищувальним батальйонам (фото); кияни, які колективно виходять на будівництво оборонних рубежів навколо Києва і на спорудження барикад в самій столиці (фото).

Заклик вождя створити загони народного ополчення знайшов найжвавіший відгук в українському народі. Картина худ. Манюкова зображує масовий запис у ці загони. На фото показані кадрові робітники Київського паровозо-вагоноремонтного заводу, які одними з перших записалися в народне ополчення м. Києва. На інших фото: відправлення київських загонів народного ополчення на передові позиції, гірники-народноополченці Сталінської області, які навчаються володіти зброєю, та ін.

Загони ці відіграли видатну роль у героїчній обороні Києва, Одеси та інших міст. Кілька епізодів, що наводяться в експозиції залу, дають уявлення про допомогу, подану Червоній Армії загонами народного ополчення. Серед експонатів — текст, що розповідає про один із таких епізодів.

«18 вересня військові частини почали відходити. У цей день в штабі оборони Києва було одержано повідомлення, що в Голосіві німці оточили командира батальйону Слобідського з ополченнями.

Батальйон зайняв кругову оборону і відбивався... Слобідський ротою ополченців бився до останнього. Ніхто не здався в полон. Вони загинули смертю хоробрих».

На малюнку худ. М. Сліпченка зображено останній бій батальйону Слобідського. Ці люди своєю героїчною боротьбою розхитували німецьку військову машину, затримували просування гітлерівських військ, запалювали своїм прикладом усіх радянських людей. Загони народного ополчення давали змогу частинам Червоної Армії зберігати свої основні сили, краще маневрувати і перегруповуватися.

Крім ополчення, народ широко використовував і інші форми допомоги Радянській Армії. Серед експонатів залу є звернення загальноміських зборів жінок м. Одеси. Відважні жінки закликають боронити рідне місто до останньої краплі крові. Тут же і фото, що показує відповідь населення Одеси на це звернення: сандружини Одеси під інтенсивним вогнем ворога самовіддано виконують свій обов'язок; на іншому фото — масове будівництво барикад, перед якими лишилася згодом не одна тисяча фашистських трупів; на одному з знімків — охорона військових об'єктів, в якій брали участь і сімнадцятирічні дівчата і шестидесятирічні старики.

Велику допомогу Радянській Армії подавали і винищувальні батальйони. У вітрині зібрано документи, що відображають діяльність цих батальйонів на Україні. Організовувалися і групи сприяння винищувальним батальйонам. На малюнку худ. Сліпченка видно, що разом з бійцями винищувальних батальйонів ідуть на знищення фашистського десанту також і колгоспники, озброєні вилами й сокирами.

Але найважливішою формою участі народних мас у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників була партизанська війна.

Партійні організації України під проводом ЦК КП(б)У створювали партизанські бази у тих районах, яким загрожувала окупація. Це були законспіровані склади необхідних для партизанських загонів боеприпасів, зброї, обмундирування, продуктів харчування, технічних засобів зв'язку. В ряді випадків намічалася майбутня дислокація загонів, добиралися конспіративні квартири, місця явок, паролі тощо. Основна ж увага була приділена підготовці й добору особового командного і рядового складу майбутніх партизанських загонів. У Києві, наприклад, були створені три партизанських полки, які склалися наполовину з комуністів і комсомольців, здебільшого студентів київських вузів. На чотирьох фото показано різні моменти відправлення цих полків до лінії фронту, через яку вони мали перейти, щоб організувати партизанську боротьбу в тилу ворога.

В партизани йшли старі й молоді, чоловіки й жінки, люди всіх

професій і спеціальностей, представники усіх верств населення міста й села. У своїй промові на XII сесії Верховної Ради СРСР першого скликання голова Президії Верховної Ради УРСР тов. Гречуха говорив: «На заклик товариша Сталіна піднявся весь український народ... В ряди народних месників-партизанів України пішов голова Путивльської міськради, нині двічі Герой Радянського Союзу—Ковпак, пішов секретар Чернігівського обкому КП(б)У, нині двічі Герой Радянського Союзу—Федоров, робітник-шахтар з Донбасу—Лях, комсомолка Надя Жмура, професор Київського медичного інституту Герой Радянського Союзу—Буйко, інженер Кривець, архітектор Тутученко, вчитель сільської школи—Герой Радянського Союзу Яремчук, бухгалтер Ленкін, студентка Педінституту Настя Старченко, кінорежисер Герой Радянського Союзу Вершигора. Пішла уся сім'я на чолі з 70-літньою колгоспницею Томашевською, що складалася з 11 душ. Пішло близько 200 тисяч відважних народних месників, вірних синів і дочок 40-мільйонного ображеного українського народу, щоб зі зброєю в руках відстояти свободу, честь і незалежність своєї любимой радянської Батьківщини».

Як ілюстрація до цієї промови на виставці експоновані фото названих осіб.

Відомо немало випадків, коли в партизани йшли цілі сім'ї. Крім сім'ї Томашевських, про яку говорив тов. М. С. Гречуха, можна назвати ще ряд сімей, як, наприклад, сім'я Цендровських, Калініних, Босих, Арташеевих, Науменків. (Фото деяких з них є в цьому залі).

Запаловала, організовувала і очолювала цей всенародний рух партія Леніна—Сталіна. Керівний і організуючий вплив партії відчувався в партизанському русі з моменту виникнення і на всіх етапах його розвитку. В третьому залі показана робота, що її проводив з перших днів Великої Вітчизняної війни Чернігівський обком КП(б)У по організації більшовицького підпілля і підготовці партизанської боротьби. Картина худ. М. Гончарука відтворює момент бесіди товаришів Г. Маленкова і С. Будьонного з секретарем Чернігівського обкому КП(б)У тов. О. Федоровим напередодні окупації області. Так само, як і більшовики інших областей, чернігівські комуністи тт. О. Федоров, М. Попудренко, С. Новіков, М. Стратилат (фото) і сотні інших керівних і рядових комуністів області день у день на протязі всієї війни віддавали свої сили і здібності реалізації вказівок товариша Сталіна про максимальне розгорнення всенародної партизанської боротьби.

Слова товариша Сталіна про партію, як натхненника і організатора всенародної боротьби проти фашистських загарбників, якнайкраще ілюструється діяльністю Чернігівського підпільного обкому партії, який уже в перших числах серпня організував і направив у ліси Холменського і Корюківського районів обласний партизанський

загін (малюнок). Чернігівський підпільний обком з перших же днів окупації області відновив партійні й комсомольські організації, підняв радянський актив на боротьбу з гітлерівцями, організував більшовицьке підпілля й створив партизанські загони.

На фото показані підпільні квартири Чернігівського обкому, а на малюнку худ. М. Сліпченка — один з моментів роботи обкому — проведення підпільних зборів комуністів Мало-Дівицького району, на яких був створений місцевий партизанський загін. Тов. О. Федоров — секретар підпільного Чернігівського обкому — потім командував великим партизанським з'єднанням і був двічі удостоєний звання Героя Радянського Союзу.

Світ не бачив ще такої боротьби. За закликом товариша Сталіна піднявся весь радянський народ. Сотні партизанських загонів рушили в ліси усіх районів окупованої України (серія фото).

ЗАЛ № 4

ПАРТІЙНЕ І КОМСОМОЛЬСЬКЕ ПІДПІЛЛЯ

(На радянській території, яку тимчасово залишила Радянська Армія, парторганізаціями заздалегідь виділялись люди для роботи в підпіллі. Їхньою метою було організувати резерви для партизанських загонів, вести пропаганду серед населення, створювати нестерпні умови для окупантів.

В обстановці кривавого фашистського терору ця робота була надзвичайно складна й небезпечна. Підпільники щогодини ризикували бути виявленими органами німецької розвідки, поліції, жандармерії, гестапо. Для зручнішої конспірації вони нерідко працювали в німецьких установах і, використовуючи своє становище, діставали потрібні відомості, а потім передавали їх бойовим групам і партизанським загонам. У німецьких установах здобувалися і офіційні німецькі бланки та печатки для виготовлення фіктивних документів підпільникам. У вітрині зібрані бланки й печатки миколаївських підпільників. Тут же — паспорт на ім'я Колосова, яким користувався один з керівників одеського підпілля — тов. С. Лазарев.

Підпільники з самого початку й до кінця окупації мужньо й невтомно виконували свою велику й благородну справу. Мужні борці показували населенню окупованої території, що партія не залишила його напризволяще, що визволення прийде швидше, коли весь народ підніметься на боротьбу. В разі ж провалу вони повинні були знайти в собі сили, щоб витримати всі витончені катування, на які були такі винахідливі фашистські людодиди, і загинути, не розкривши організації і не показавши нікого з товаришів.

Секретар підпільного Залізничного райкому партії м. Києва О. Пироговський, портрет якого є в цьому залі, створив на київських

підприємствах підпільну сітку з двадцяти груп, до яких входило майже 250 підпільників. Групи вели активну підпільну роботу: тримали зв'язок з партизанами і направляли до них людей, друкували і поширювали серед населення листівки, частина яких є серед експонатів залу.

Картина худ. Вольштейна відтворює умови роботи підпільних друкарень, де друкувалися такі листівки. Тут же представлений в натурі і зразок тих портативних склографів, якими користувалися київські підпільники.

Діяльним керівником підпілля був В. Кудряшов (портрет) — парторганізатор Київського підпільного міськкому КП(б)У. Він створив ряд первинних парторганізацій і підпільних бойових груп. Це була людина виняткової мужності і безстрашності.

На картині худ. Семенова зображена підпільна квартира, де Пироговський і Кудряшов приймали своїх зв'язних, вислухували їхні звіти, давали їм нові завдання. Обидва ці партійні керівники загинули в застінках гестапо. Пироговський не дожив лише одну добу до дня визволення Києва.

В. Кудряшов, який загинув у червні 1942 р., перед смертю писав: «В казематах гестапо я поводив себе як личить комуністові. Я умру з твердою вірою, що визволення від ненависного фашизму прийде незабаром... Передайте моему синові Саші, щоб він ріс чесним для народу, сильним і сміливим і щоб ворогів ненавидів так само, як його батько».

На фото представлені й інші київські підпільники: секретар Київського підпільного міськкому Г. Бруз, його заступник В. Хохлов і член міськкому Ф. Ревуцький, розстріляний разом з матір'ю в червні 1942 р. Того ж року загинули і Г. Бруз та В. Хохлов. Тут же — фото господарки підпільної явочної квартири Київського міськкому партії — М. Турчинської.

Активна роль в організації підпілля і партизанської боротьби в Дніпропетровській області належить М. Сташкову — першому секретареві Дніпропетровського підпільного обкому КП(б)У, портрет якого представлений у залі. Він створив розгалужену сітку підпільних організацій не тільки в місті, а й на селі. Заарештований гестапівцями в 1942 році, мужній борець загинув, зберігши таємницю організації.

Продовжувачем справи Сташкова був його помічник Д. Садовниченко (фото). Другий помічник — Г. Савченко — організатор підпільної диверсійної групи (портрет), працював секретарем Дніпропетровського міськкому партії. Цей палкий патріот в передсмертному листі писав: «Жити дуже хочеться, але вмираю спокійно, знаючи, що я не один — замість мене будуть тисячі».

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 2 травня 1945 р.

Художник Семенов.

**На явочній квартирі. Секретар Залізничного підпільного райкому КП(б)У
м. Києва О. Пироговський приймає зв'язних.**

Сташкову, Пироговському і Кудряшову посмертно надано звання Героя Радянського Союзу.

Окремо слід спинитися на роботі товаришів, які здійснювали зв'язок між підпільними обкомами і ЦК КП(б)У. У залі портрети кількох таких зв'язних, в тому числі В. Портянка, Н. Сарани, З. Сиром'ятникової та ін. Ці люди, вивчаючи напам'ять іноді дуже великі звіти обкомів, з неймовірними труднощами переходили лінію фронту, здавали звіти Центральному Комітетові і, завчивши напам'ять інструкції і завдання для обкомів, знову пробиралися у тил ворога. Такі подорожі їм доводилось повторювати по багато разів. Ця скромна і малопомітна, але дуже важлива і дуже небезпечна робота вимагала величезного нервового напруження, виключної мужності, вміння й сили волі.

Своєрідні були умови роботи одеських підпільників. Вони жили й провадили свою героїчну роботу у відомих одеських катакомбах, глибоко під землею, без сонця і свіжого повітря. На фото показано вхід в ці катакомби і внутрішність однієї з печер з обстановкою — кам'яними меблями. Тут же портрет тов. С. Лазарева, секретаря підпільного Приміського райкому м. Одеси. Райком організував два партизанських загони, поширив 15 тисяч листівок, урятував від вивезення в німецьке рабство сім тисяч жителів Одеси, переховавши їх у цих же катакомбах.

Подібна робота провадилася і в інших підпільних обкомах. У залі: фото секретарів підпільних обкомів: Кіровоградського — М. Скирди, Полтавського — С. Кондратенка, Ворошиловградського — І. Яковенка, Сумського — П. Куманька і багатьох інших.

На картині худ. Куриласа зображений організатор підпілля в Славутському районі Кам'янець-Подільської області — лікар Ф. Михайлов, який приймає свого зв'язного, що прийшов до нього під виглядом хворого. Фашисти прилюдно повісили Михайлова в м. Славуті. Останні його слова були звернуті до партії, до великого Сталіна.

Багато таких прикладів беззавітної відданості справі партії Леніна — Сталіна знає історія партизанського руху і більшовицького підпілля на Україні.

Значну допомогу підпільним організаціям подавала радянська молодь, вихована партією і комсомолом. Перше місце тут по праву займає овіяна славою краснодонська організація «Молода гвардія». Серед експонатів залу — фотопортрети керівників цієї організації, які посмертно удостоєні звання Героя Радянського Союзу: Олега Кошового, Любові Шевцової, Уляни Громової, Івана Земнухова і Сергія Тюленіна. Ці юнаки й дівчата, майже діти, створили велику, розгалужену підпільну організацію, яка складалася більш як з ста чоловік і діяла не тільки в Краснодарі, а й в усіх навколишніх насе-

Внутрішній вигляд одеських катакомб. Тут працював Одеський приміський підпільний райком КП(б)У на чолі з Лазаєвим.

лених пунктах. Краснодонці провадили велику і різноманітну роботу. Вони заснували підпільну друкарню, яка випустила 30 листівок тиражем в 5 тисяч екземплярів. Молодогвардійці таємно змонтували чотири радіоприймачі і приймали з Москви зведення Радінформбюро. У ніч на 7 листопада 1942 р., на честь XXV роковин Жовтневої революції вони розвішали по місту червоні прапори. Вони визволили з концтабору дев'яносто полонених бійців Радянської Армії, спалили німецьку біржу праці з усіма документами і цим вря-

тували від вивезення в німецьке рабство тисячі своїх земляків; відбили у німців стадо в п'ятсот голів худоби. Юні патріоти готувалися до збройного повстання і зібрали багато зброї. Викриті гестапо, вони умерли так само, як і жили, — вірними синами і дочками своєї матері-Вітчизни.)

Так само діяла героїчна радянська молодь і в інших районах окупованої України. Фото, документальними і речовими експонатами показана діяльність Сталінської підпільної комсомольсько-молодіжної групи, яка складалася з учнів старших класів і молодих педагогів, на чолі з учителем С. Матекіним. Славними ділами відзначилися і комсомольці-підпільники Криворіжжя — Микола Решетняк, Груня Романова і ін., і керівниця полтавської антифашистської групи молоді Ляля Убийвовк, чиї слова на допиті в гестапо: «Життя, куплене ціною підлості, гірше смерті», — свідчать про високі моральні риси цієї юної радянської патріотки. Наймолодші підпільники — піонери села Покровського (Артемівський район Сталінської області) проводили агітаційну роботу серед населення, допомагали військовополоненим бійцям Радянської Армії, псували телеграфний та телефонний зв'язок і поширювали антифашистські листівки. Навіть на будинку, де містилась німецька комендатура, вони примудрялися клеїти листівки. Наші славні діти лишилися радянськими і в умовах кривавого гітлерівського режиму. Уся броньована сила страхітливої німецької військової машини неспроможна була перетворити їх на рабів.

Матеріали залу показують, що партійно-комсомольське підпілля, яке в надзвичайно тяжких умовах фашистського терору піднімало маси народу на боротьбу з окупантами, було тим невичерпним джерелом, звідки партизанський рух України брав усе нові й нові резерви.

ЗАЛИ № 5 і 6

ПЕРШИЙ ЕТАП ПАРТИЗАНСЬКОЇ БОРОТЬБИ

Матеріали п'ятого і шостого залу послідовно висвітлюють теми:

1. Що принесли німці українському народові.
2. Партизанський рух на Україні в 1941 р.
3. Зв'язок партизанів з місцевим населенням, як основа сили партизанського руху.

Перша тема розкриває зв'язку суть горезвісного німецького «нового порядку», заснованого на масових вбивствах, катуваннях і поневоленні радянських людей. У картинах і графічних роботах художників: О. Артамонова («В застінках гестапо»), Ф. Самусева («Вивезення в рабство»), М. Сліпченка («Розправа»), Мироненка («Тут пройшли німці») і в ряді документальних фотознімків і документів відображено фашистський розбій на Україні, фізичне винищення населення, вивезення його на каторжні роботи в Німеччину.

Серед експонатів привертають увагу два документи: наказ німецької фельдкомендатури від 29 вересня 1941 р., що був спрямований на масове винищення єврейського населення м. Києва і «Посвідчення раба». Перший документ подано в оригіналі таким, яким він був розклеєний на вулицях Києва. Як відомо, понад 70 тисяч киян єврейської національності були розстріляні в Бабиному Яру. Масові розстріли радянських людей тривали на Україні протягом всього окупаційного періоду. На фото, що зображують розкопки, які провадила в Бабиному Яру Державна Надзвичайна Комісія по встановленню злочинів німецько-фашистських загарбників, видно трупи мирних жителів, вбитих фашистськими людоджерами.

Експонат під назвою «Посвідчення раба» являє собою посвідчення з фото молодої дівчини-колгоспниці з Кам'янець-Подільської

області. На ший у неї — номер (невільники були під номерами). Тут же у вітрині — значок «ОСТ». Це відзнака для невольників, пригнаних з окупованих радянських територій. Німці, крім того, що виснажували радянських людей непосильною працею, ще морально принижували їх, зневажали їхню людську гідність. У вітрині лежать нагаї, кайдани, гумові палиці—фашистські знаряддя катувань. Тут же кілька особистих речей, що належали радянським людям, замученим німцями.

У період окупації фашисти вбили й замучили на Україні понад 4 мільйони радянських громадян, в числі яких були старики, жінки, діти, військовополонені. На каторгу вивезено понад 2 мільйони чоловік. Значна кількість їх загинула в неволі від голоду, знущань і виснажливої праці.

Німці грабували населення нашої країни, забирали й вивозили в Німеччину особисте майно радянських громадян. Окупанти систематично розоряли села, відбирали у селян все продовольство, прирікаючи їх на голод. З колгоспів України та з особистих господарств селян німці забрали 12 мільйонів тонн сільськогосподарських продуктів, в тому числі 9,5 мільйона тонн зерна і фуражу. Вивезено з України 2,8 мільйона голів коней, 7,3 мільйона голів великої рогатої худоби, 5,9 мільйона овець, 9 мільйонів свиней і понад 36 мільйонів штук різної птиці. Німці привласнювали все, що бачили. У вітрині серед накрадених ними речей є дитячі ляльки, ялинкові прикраси, мідні монети тощо. Фашисти здійснювали систематичне загарбання землі, переданої радянською державою колгоспам у вічне користування. Вони передавали цю землю в руки «управителів», поміщиків або поліцаїв і інших зрадників. На малюнку «Розенберг міряє землю» зображено цього фашистського міністра східних земель, який з сажнем у руках переступає через труп колгоспника.

В залі на численних фото показано, якої шкоди завдали німці народному господарству й культурі України. Вони руйнували промислові підприємства, а устаткування їх вивозили в Німеччину. У Донбасі ними зруйновано шахти, фабрики, заводи. Фашистські варвари вивели з ладу потужну енергосистему Донбасу, Харкова і Києва, знищили заводи «Азовсталь» у Маріуполі, ім. Кірова в Макіївці, Дніпровські алюмінієвий, магнієвий і електродний заводи, Рубіжанський хімкомбінат, Краматорський, Ворошиловградський, Харківський машинобудівельні заводи, Харківський тракторний, електромеханічний і велосипедний заводи, підприємства Києва: «Арсенал», «Більшовик» і тисячі інших.

Німецькі імперіалісти стали ділити між собою наші заводи. Так, за Ворошиловградський паровозобудівельний завод ім. Жовтневої

революції боролися між собою фірми Гартмана, Круппа і Герінга. В результаті завод поділили Крупп і Герінг.

За час свого «хазайнування» на Україні німці зруйнували й спалили 647 тисяч житлових будинків, висадили в повітря, спалили і зруйнували багато тисяч культурних установ — університетів, музеїв, шкіл, театрів, клубів і історичних пам'ятників. Яскравою ілюстрацією цього є картини худ. Верді: «Руїни київського Будинку вчених», «Горить Київський університет», «Руїни Успенського собору Києво-Печерської лаври»; худ. Піаніда: «Руїни Полтавського музею» і ін. Матеріальні збитки, що їх завдали німецько-фашистські загарбники Радянській Україні, дорівнюють 285 мільярдам карбованців.

Усі ці злочинства: винищення радянських людей, пригноблення і розорення населення, що лишилось на окупованій території, не зломил у наших людей волі до боротьби за свою незалежність. На заклик більшовицької партії, на заклик товариша Сталіна український народ з перших днів війни дружно піднявся на захист Батьківщини. Чим далі проходили німецькі розбійники на українську землю, тим впевненіше ставала боротьба народу проти загарбників.

Створені напередодні окупації і пізніше партизанські загони успішно оперували в тилу ворога. Вони сміливо нападали на ворожі автоколони, знищували мотоциклістів, громили обози і склади, висаджували в повітря мости, псували шляхи, пускали під укіс поїзди. Скільки волі, розуму, хитрощів, винахідливості було виявлено для знищення ненависних фашистів! Недарма німецькому командуванню доводилось виділяти спеціальні частини для охорони своїх комунікацій, для супроводження обозів, поїздів і т. д. Та не допомагало це.

На чолі партизанських загонів здебільшого ставали люди, які за своєю діяльністю ще недавно були дуже далекі від військової справи. Але ненависть до ворога і любов до своєї Батьківщини розкривали в рядових радянських людях блискучі стратегічні таланти.

Путивльський партизанський загін, представлений в залі рядом експонатів, має дуже цікаву історію. Його керівники — С. А. Ковпак та С. В. Руднев — до війни працювали в м. Путивлі. Ковпак був головою Міськради, Руднев керував районною Радою Тсоавіахіму. За завданням райкому партії обидва вони перед окупацією Путивля вийшли в ліс і організували кожний свій загін. У жовтні 1941 р. їхні загони об'єдналися. Ковпак став командиром об'єднаного загону, Руднев — комісаром. Ці загони і до об'єднання завдавали відчутних ударів ворогові. Тепер же сили їх подвоїлись. 19 жовтня 1941 р. Путивльський партизанський загін вступає в бій з німецькими танками в Спадщанському лісі. Один німецький танк був знищений, другий захоплений. Його взяли на озброєння загону. Цей

бій зображено на картині худ. Хомка. Фото, що є під картиною, показують місце бою і підбитий танк. Величним трофеем цього бою є прапор. Ковпаківці знайшли його в підбитому німецькому танку. Певно німецькі солдати украли його в якійсь радянській установі. Партизани вишили на прапорі назву свого загону, прийняли під ним присягу на вірність Батьківщині і пройшли з ним славний бойовий шлях від Путівля до Карпат. Ця священна реліквія знаходиться на одному з стейдів залу.

1 грудня 1941 р. путівляни мали другий великий бій з німецьким карним загonom в тому ж самому Спашчанському лісі і знову вийшли переможцями. Ворог утік з поля бою, залишивши до 150 убитих.

В залі розміщені схеми перших партизанських боїв, а також фотопортрети командирів і комісарів перших загонів, які оперували в Сумській і Чернігівській областях — С. А. Ковпака, С. В. Руднева, О. Ф. Федорова, М. М. Попудренка, О. М. Сабурова і П. Ф. Куманька.

Чернігівський обласний партизанський загін тов. Федорова 1 грудня 1941 р. успішно громив німецький гарнізон у райцентрі Погорільцях. 26 грудня 1941 р. партизанський загін тов. Сабурова вчинив вдалий наліт на райцентр Суземка Сумської області.

Успішно діяли також молоді партизанські загани під командуванням Л. Іванова (Сумщина), Ф. Савченка, С. Науменка (Київщина), М. Павловського (Херсонщина) і ін. У залі (на стінах і в спеціальному альбомі) зібрані фото командирів і багатьох рядових партизанів цих загонів.

На карті показана дислокація перших партизанських загонів на Україні в 1941 р. Багато з них героїчно загинули в боях з ворогом. Всі їхні бійці до останнього полягли смертю хоробрих. Про них мало збереглося документів і матеріалів і тільки їхні благородні діла живуть у пам'яті народу.

Перші партизанські загани, незважаючи на малий досвід і недостатнє озброєння, завдавали багато турбот окупантам.

Перші партизанські загани, керовані комуністами, численно зростали, міцніли, гартувалися в боях, успішно озброювались за рахунок противника. Це все ілюструється рядом документів, фото і малюнків, розміщених у залі.

Сила партизанського руху полягала в його тісному зв'язку з народом. «Партизанський рух є народний рух, він політично тісно зв'язаний з усіма трудящими Радянського Союзу», — говорив М. І. Калінін. Тримати і зміцнювати зв'язок з населенням, втягувати в боротьбу усіх чесних громадян, — цього завжди учили партизанів більшовицька партія і товариш Сталін.

Партизани були тісно зв'язані з народом. Це забезпечувало їм

Художник Хомко.

Бій у Спадщанському лісі. Путивльський загін С. А. Ковпака бореться
з німецькими танками

всебічну допомогу від місцевого населення. Допомога народу на першому етапі боротьби була особливо дорога. Вона полегшувала партизанам їхнє тяжке бойове життя. Наш народ бачив у відданих борцях проти фашизму своїх оборонців і друзів і увічнив за ними почесну назву «народних месників». Населення допомагало їм зброєю, розвідкою, житлом, продовольством, одягом. Там, де проходили або на якийсь час спинялися партизани — їх всюди палко вітали. Серія вміщених у шостому залі фото показує цей прояв щирої любові народу до своїх захисників. Ці симпатії виявляються і в тому, як селяни вітають партизанську кінноту, що проїжджає через село, і в тому, як молода колгоспниця любовно доглядає партизанських коней, і в тому, як селяни частують партизанів. Інші фото показують дітей, які подають посильну допомогу народним месникам. На одному фото знята група чернігівських колгоспниць, які розмовляють з своїм депутатом Верховної Ради СРСР О. Ф. Федоровим.

Партизани були вірними захисниками трудящих мас. Словами своєї присяги вони поклялися: «За спалені міста і села, за смерть жінок і дітей наших, за катування, насильства і знущання з народу мститися ворогові жорстоко, нещадно і неупинно. Кров за кров! **Смерть за смерть!**»

На одній із стін залу великими літерами написано найбільш поширений текст «Присяги червоного партизана». Цей текст образно ілюструється картиною худ. Балановського «Клятва партизана» і скульптурними композиціями на тему «Клятва» — скульпторів Муравіна і Петрашевича.

У вітрині — тексти присяги різних загонів, в тому числі Путивльського загону Ковпака, а також підписана кров'ю присяга партизанів-одного загону в Кам'янець-Подільській області.

І справді, вірні своїй клятві, не шкодуючи життя і сил, партизани жорстоко мстилися ворогові. Картини художників Яроша «Визволення з ешелону» і Пузирькова «Визволення з концтабору», фото громадян, визволених партизанами з тюрем, а також матеріали і документи про матеріальну допомогу партизанів населенню, — все це розкриває перед нами лице народних месників, як справжніх захисників трудящих мас.

Зв'язок партизанів з населенням все більше міцнів. Незважаючи на режим поліційної сваволі і терору, незважаючи на криваві репресії з боку німців, народ не переставав допомагати своїм захисникам. Коли ж гітлерівці починали особливо лютувати, населення сім'ями або навіть цілими селами йшло в ліси під захист партизанів. Це показано в графічних роботах худ. Маркіна.

ЗАЛ № 7

ЗРОСТАННЯ ПАРТИЗАНСЬКОГО РУХУ НА УКРАЇНІ В 1942 РОЦІ

Зимою 1941-1942 р. Радянська Армія, під проводом геніального полководця товариша Сталіна, розгромила німецькі танкові дивізії під Москвою, Тихвіним і Ростовом. Зимовий наступ радянських військ розвіяв міф про непереможність гітлерівської армії, міф про «блискавичну» війну, зміцнив у радянських людей віру в перемогу. Хвиля радянського патріотизму охопила також і населення тимчасово окупованих районів України. Весною й літом 1942 р. Лівобережжя України палало у вогні партизанської війни. Зростала кількість партизанських загонів та груп і в правобережних областях України.

В своєму січневому зверненні до українського народу Центральний Комітет Комуністичної партії (більшовиків) України і Верховна Рада УРСР закликали до активної боротьби проти окупантів, до подання всемірної допомоги Червоній Армії. «Батьківщина чекає, — говорилося у зверненні, — що ви до кінця виконаєте свій священний обов'язок. Багатуща земля українська чекає свого господаря — вільного землероба. Українські поля, квітучі сади чекають вільної української пісні, щасливого сміху наших дітей!

Так дужче ж удар по ворогу!»

Хоч німці й застосовували проти партизанів надзвичайні заходи, але вся Україна піднімалась на народну війну. Радянських людей не могли залякати ні масові розстріли, ні шибениці, ні німецька каторга. Вони йшли в ліси, поповнюючи армію народних месників. Експонати сьомого залу показують бурхливе зростання партизанського руху на Україні в 1942 р. Карта дислокації партизанських

загонів яскраво це ілюструє. На цей час не було вже на Україні жодної області, де б не існувало партизанських розвідувально-диверсійних груп і загонів. На Сумщині і Чернігівщині зміцніли в боях і переросли у великі тисячні з'єднання загони Ковпака, Сабурова, Федорова, які не раз витримували бої проти набагато сильнішого ворога.

Група сумських загонів під командуванням С. А. Ковпака і С. В. Руднева, яка влаштовувала рейди по Сумській області, 25 травня 1942 р. розгромила німецькі, мадярські і поліційні гарнізони в селах В'язінка, Стрільники, Черепове, Стара Шарпівка, Спадщина **Путивльського району** і того ж дня зайняла місто Путивль.

В Єлінському лісі Чернігівської області загони ім. Сталіна і ім. Кірова (із з'єднання Федорова) під командуванням М. М. Попудренка 23 березня 1942 р. вступили в бій з великим німецьким військовим з'єднанням, що йшло на фронт. У цьому бою партизани знищили 500 гітлерівців, втративши лише 12 своїх бійців.

Загони сумських партизанів під командуванням О. М. Сабурова біля села Антонівки наголову розбили три батальйони німців і 27 червня 1942 р. з боями зайняли райцентр Ямпіль, а 9—10 липня — райцентр Грем'яч.

Загін ім. Будьонного під командуванням І. Копьонкіна, який діяв на Полтавщині і Харківщині зимою 1942 р., пустив під укіс два ворожих ешелони з живою силою і військовою технікою.

Матеріали і документи на першій стіні цього залу, розміщені навколо карти дислокації загонів, показують бойове життя загонів Ковпака, Федорова і Сабурова.

Партизанська війна виховала багато талановитих командирів. Слава про них передавалася з уст в уста, запалювала мужність і віру в серцях людей, які жили в ярмі німецьких окупантів, примушувала тремтіти гітлерівських катів. Радянська Батьківщина високо оцінила подвиги українських партизанів. Указом Президії Верховної Ради СРСР в травні 1942 р. чотирьом командирам партизанських загонів — С. А. Ковпакові, І. Й. Копьонкіну, О. М. Сабурову та О. Ф. Федорову було присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Для більш оперативного керівництва партизанським рухом на Україні 20 червня 1942 р., за наказом товарища Сталіна, при ЦК КП(б)У був створений Український штаб партизанського руху, начальником якого був призначений тов. Т. Строкач. З 20 червня 1942 р. штаб здійснював оперативне керівництво воєнними діями народних месників України. Він насамперед налагодив радіозв'язок з партизанськими загонами і організував допомогу їм з «Великої землі». До партизанів були послані кадри інструкторів вибухової справи, радисти, розвідники. Систематично надсилялось також

На бойове завдання (Розвідники з'єднання С. А. Ковпака),

озброєння і боеприпаси. Фото, розташовані в залі, показують працівників штабу, навчання підричників і радистів у школах, організованих штабом. Тут же — фото партизанів, які після навчання у цих школах добре проявили себе на практичній роботі в тилу ворога.

Штаб налагодив і регулярний повітряний зв'язок. В експозиції залу дано фотопортрети льотчиків однієї гвардійської авіадивізії, серед них Героя Радянського Союзу льотчика П. Єромасова, який першим у лютому 1942 р. здійснив нічний політ до партизанів з'єднання О. Ф. Федорова.

Штаб діставав від партизанів дані про рух ворожих військ, про укріплення в тилу ворога, про заходи німецьких властей, про секретні розпорядження гітлерівського командування. Усі ці корисні відомості штаб передавав командуванню частин Радянської Армії.

Експонати, розташовані на третій і четвертій стінах 7-го залу дають уявлення про зростання партизанського руху по окремих областях України. Героїчний Донбас і Харківщина влітку 1942 року були повністю охоплені полум'ям партизанської боротьби. У Ворошиловградській області партизани загонів під командуванням Я. Сиворонова і І. Яківчука успішно громили ворожі гарнізони. Слов'янський загін М. Карнаухова і Іванова уже нараховував до 150 бійців. Трудящі Ямського району Сталінської області об'єдналися в загін Ю. Потирайла, що наводив жах на гітлерівців. Блискуче виконував завдання командування Воронежського фронту харківський загін ім. Котовського на чолі з М. Воронцовим. Нескорена Одеса розгорнула боротьбу проти румунських загарбників. Під керівництвом секретаря Приміського підпільного райкому партії С. Лазарева стали на боротьбу два партизанських загони: один під командуванням М. Крилевського, другий — Л. Горбеля. А в кінці 1942 р. з диверсантів-десантників виріс в Одеській області загін ім. Сталіна під командуванням В. Дроздова і Д. Овчаренка. У залі — портрети командирів одеських загонів і найкращих підричників. Тут же малюнок худ. Маркіна «В катакомбах Одеси», який показує специфічні умови партизанської боротьби в цьому місті.

Миколаївщина представлена загonom І. Калиниченка, який об'єднав і підняв на боротьбу колгоспників Баштанського району.

Дніпропетровський підпільний обком КП(б)У на чолі з Шашковим створив підпільні партизанські групи в Дніпропетровську, Павлограді і Запоріжжі. Через загибель Шашкова обласний загін тут не був організований. Однак у Павлограді тов. П. Кравченко створив три сильних бойових групи, які до самого приходу Радянської Армії завдавали величезних втрат павлоградському німецькому гарнізону. Новомосковський загін Г. Мазниченка знищив 40 автомашин і 175 німців. У Нікополі активно діяла розвідувальна група Рома-

нової, яка систематично передавала Південному фронтові дані про військові об'єкти ворога.

На Полтавщині — у Миргороді і Гадячі діяли загони Г. Івашенка, які потім загинули в нерівній боротьбі з ворогом. У Шишаках і Яреськах (Полтавська область) підпільні організації переросли в загони. В Лохвицькому районі, в селі Степуки виріс і зміцнів загін Є. Соколовського, який сміливо нападав на німецькі частини, що проходили по шляху Київ — Полтава.

Підіймалися на боротьбу трудящі Житомирщини, Кам'янець-Подільщини та Вінниччини. У Славутському районі Кам'янець-Подільської області сільський учитель тов. А. Одуха створив на базі підпільної організації, якою керував Ф. Михайлов, диверсійну групу. Ця група у травні 1942 р. пустила під укіс ешелон з живою силою противника. Було вбито до 700 гітлерівців. Це була перша партизанська диверсія на залізниці Здолбунів — Шепетівка. 14 червня 1942 р. група А. Одухи перетворилася в партизанський загін ім. Ф. Михайлова. Цей загін завдавав відчутних ударів по ворожих комунікаціях (на фото — командний склад загону).

У лісах Вінниччини створюється загін «За перемогу» під командуванням Г. Рибаченка і загін ім. Леніна під командуванням А. Кондратюка та М. Корнійчука (фото).

На півночі Житомирської області діє загін ім. Щорса під командуванням І. Потуржинського. Загін організував радіозв'язок з центром і став приймати літаки. З нього потім виросло з'єднання С. Малікова. У Житомирському районі активно діяв загін «Перемога» під командуванням грузина М. Тваурі. Загін пустив під укіс два ешелони ворогів і знищував німецькі автомашини на шосе Київ — Житомир.

Все ширше розгоралося полум'я партизанської боротьби на Київщині. У Переяславському і Черкаському районах підпільні групи переросли в загони. Переяславський загін тов. І. Приймака робить успішні нальоти на річкові судна та автомашини противника. Вищедубчанський загін братів Науменків роззброював і розганяв поліцаїв, пускав під укіс ворожі поїзди на станції Бобрики, громив на Десні і Дніпрі баржі противника, вступав у жорстокі бої з великими ворожими гарнізонами в Пірнові і інших населених пунктах району. Цей загін, що виріс до 700 чоловік, знищив у 1943 р. близько тисячі німців і до двох тисяч поліцаїв. 20 липня 1943 р. він влився в Чернігівське партизанське з'єднання ім. М. Коцюбинського під командуванням М. Тарануценка.

У Кіровоградській області партійно-комсомольське підпілля і партизанську боротьбу очолив підпільний обком КП(б)У під керівництвом М. Скирди. З підпільних груп виник дуже сильний парти-

занський загін ім. Ворошилова під командуванням І. Діброви, який діяв у Чорному і Чутянському лісах. Пізніше організувався Неруба-ївський загін С. Довженка.

Підіймався на визвольну боротьбу народ західних областей України. На Ровенщині відбувалися запеклі бої загонів М. Місюри і А. Бринського проти фашистських загарбників.

У Золочівському районі Львівської області організувався загін лікаря Кундіуса, який чинив диверсії на залізничній лінії Красне—Броди. У Львові наприкінці 1942 р. активно діяла підпільна організація «Народна гвардія» ім. Івана Франка, яка створювала бойові групи і загони на Львівщині, Станіславщині та Дрогобиччині. «Народна гвардія» видавала газети «Боротьба» і «Партизан» українською і польською мовами, організовувала масовий саботаж і диверсії на німецьких підприємствах в м. Львові.

ЗАЛ № 8

ПРИЙОМ КОМАНДИРІВ УКРАЇНСЬКИХ ПАРТИЗАНІВ ТОВАРИШЕМ СТАЛІНИМ. СТАЛІНСЬКІ РЕЙДИ.

Матеріали і документи восьмого залу розкривають перед глядачем період бойових рейдів партизанських з'єднань тт. Ковпака, Сабурова, Наумова і Федорова по тилах противника з північних районів Сумської і Чернігівської областей на Правобережжя України.

Період рейдів збігається з підготовкою переможного наступу Радянської Армії восени 1942 р., з знаменитою Сталінградською битвою. Розгром німців під Сталінградом і далі просування наших військ на захід було початком визволення українських земель з-під ярма німецько-фашистських загарбників.

«Під Сталінградом гордо засіяв
Для України світлий день свободи».

(З «Слова великому Сталіну від українського народу»).

Ставка Верховного Головнокомандування і особисто товариш Сталін надавали великого значення партизанському рухові в загальному плані підготовки зимового наступу 1942—1943 р. 2 вересня 1942 р. відбувся прийом Й. В. Сталіним у Кремлі партизанських командирів Ковпака, Сабурова і інших. На прийомі були присутні: заступник Голови Державного Комітету Оборони В. М. Молотов, Головнокомандуючий партизанським рухом Маршал Радянського Союзу К. Є. Ворошилов і начальник Центрального штабу партизанського руху генерал-лейтенант П. К. Пономаренко. Ця історична подія відображена на експонованій у залі картині художника Шар-

кевича «На прийомі у товариша Сталіна». Йосиф Віссаріонович знайомився з станом партизанської боротьби на Україні, цікавився тим, як партизани підтримують зв'язок з народом, як народ допомагає їм. Товариш Сталін схвалив тактику рейдів і дав тт. Ковпакові і Сабурову особисте завдання вийти з своїми з'єднаннями в рейд на Правобережжя України, щоб там розгорнути масовий партизанський рух і організувати диверсії на комунікаціях та військових об'єктах противника.

У наказі Народного Комісара Оборони товариша Сталіна «Про завдання партизанського руху» поставлено завдання перетворити партизанський рух на масовий, всенародний. Цей наказ став для партизанів конкретною програмою дій. Тут було вказано, як завдавати найбільш ефективних ударів по ворогу, як перетворити партизанський рух на потужний військово-політичний фактор. ЦК КП(б)У спрямував усю бойову діяльність партизанів України на виконання цього наказу. Втілення в життя вказівок великого вождя яскраво показано в дальших залах виставки. Рейди з'єднань Ковпака і Сабурова на Правобережжя України були блискучим початком реалізації цих вказівок.

Серед експонатів — радіограма тов. М. С. Хрущова командирам і комісарам загонів і з'єднань, що виступили в рейди на Правобережжя. Тов. Хрущов від імені ЦК КП(б)У висловлював тверду певність, що партизани і партизанки України докладуть всіх сил, щоб виконати наказ товариша Сталіна.

З'єднання Ковпака — Руднева виступило в рейд 26 жовтня 1942 р. з своєї партизанської столиці — Старої Гуті. Одnocześnie з Білоусівки вийшло в рейд з'єднання під командуванням Сабурова. Як показано на вміщеній у центрі залу схемі рейдів, ці два з'єднання рухалися майже паралельно в напрямі на захід. Форсувавши з боями ріки Десну і Снов, ковпаківці й сабурівці 7 листопада 1942 р. підійшли до Дніпра в районі м. Лоева. Славну революційну дату — 25 роковини Великої Жовтневої соціалістичної революції — партизани святкували в бойовій обстановці на березі Дніпра. У всіх підрозділах відбулися урочисті мітинги. Один з таких мітингів у з'єднанні Ковпака — Руднева знятий на вміщеному в залі фото. В ніч на 8 листопада партизани з боєм захопили м. Лоев і почали на плотах, пароммах і човнах форсувати Дніпро. Переправа тривала дві доби. Самий момент форсування показано на картині художників Кружкова і Кручакова і на фотопанорамі П. Вершигори.

За Дніпром обидва з'єднання посиленням маршем продовжували йти в південно-західному напрямі, успішно форсували Прип'ять і вийшли у північні райони Житомирщини. З'єднання Ковпака зробило тимчасову зупинку біля села Глушкевичі, а з'єднання Сабурова — біля Селизівки Словечанського району Житомирської області.

Художники Кручаков і Кружков
Форсування Дніпра в районі м. Лоева 8 листопада 1942 року.

Для з'єднання Сабурова Житомирщина стала основним районом бойової діяльності. Тому воно й дістало згодом назву «Житомирського».

З'єднання Сабурова закінчило Сталінський рейд на Правобережжі України 28 листопада 1942 р. Воно пройшло по прямій 534 кілометри, розгромило по дорозі великі гарнізони противника в Хойниках, Понорниці, Скородному і Лученках, знищивши за цей час понад 1000 солдатів і офіцерів противника. За місяць з'єднання зросло з 1408 до 2620 бійців.

З'єднання Ковпака після зупинки в районі Глушкевичів продовжувало свій шлях. У перших числах грудня воно вивело з ладу Сарнський залізничний вузол. Ця операція зафіксована в документах під назвою «Сарнський хрест». Ковпаківці висадили в повітря мости на чотирьох залізничних лініях, що відходять від ст. Сарни. Звідси під тиском переважаючих сил противника з'єднання відійшло на північ, в район Князь-озера, або озера Червоного. Тут на льоду озера партизани створили тимчасову посадочну площадку для літаків. З'єднання поповнилося боеприпасами і озброєнням і продовжувало рейд по Волинській, Ровенській та північних районах Житомирської й Київської областей. Рейд закінчився 1 травня 1943 р. у районі села Милашевичі.

За час рейду з'єднання Ковпака — Руднева пройшло по маршруту понад 2000 кілометрів, знищивши при цьому більше 6500 солдатів і офіцерів противника.

31 січня 1943 р. з Хінельських лісів Сумської області вирушило в рейд по степових областях України кінне з'єднання М. І. Наумова. За два з половиною місяця воно вивершило героїчний похід через Сумську, Полтавську, Київську, Кіровоградську області і дійшло до Голованівського району Одеської області. Звідси повернуло на північ і закінчило рейд у квітні 1943 р. на півночі Київської області. За час рейду з'єднання успішно провело 22 великих боя з противником, знищило при цьому понад 1300 ворожих солдатів і офіцерів. З'єднання форсувало Дніпро між Черкасами та Кременчуком. Маршрут рейду нанесено на схемі в центрі залу. Цьому рейду присвячено картину худ. Кравченка. На фото — наумовські партизани-кавалеристи, що відзначилися в боях. У вітрині — схеми боїв, проведених за час рейду, а також особисті речі М. І. Наумова (польова сумка і картуз).

За успішне проведення рейду радянський уряд присвоїв командирові з'єднання М. І. Наумову звання Героя Радянського Союзу і надав йому військове звання генерал-майора, партизани з'єднання були нагороджені орденами і медалями.

У березні 1943 р. виходить у рейд з Чернігівщини на Правобережжя України партизанське з'єднання Героя Радянського Союзу

Художник С. Кравченко.
На рейді в степах України. (Кінне з'єднання М. Наумова).

генерал-майора О. Ф. Федорова. Форсувавши Дніпро і Прип'ять, партизани продовжують рух на захід і закінчують рейд у червні 1943 р. на північ від Ковеля (Волинська область). Тут вони розгортають масові диверсії на лініях Ковельського залізничного вузла. Маршрут з'єднання також нанесено на схемі рейдів. Тут же — картина худ. Кравченка «З'єднання Федорова прямує з Чернігівщини на Волинь».

Навесні 1943 р. з Сумщини на Правобережжя рушило партизанське з'єднання полковника Я. І. Мельника.

10—12 квітня 1943 р. загони з'єднань Ковпака, Федорова і Мельника проводять спільну операцію по розгрому великого ворожого гарнізону в м. Брагині Поліської області. При цьому велику роль відіграла артилерія з'єднання Мельника.

Рейди партизанських з'єднань на Правобережжі України, крім завданої ворогові величезної матеріальної шкоди і втрат у живій силі, як і слід було чекати, дуже вплинули на дальший розвиток серед населення партизанського руху. ЦК КП(б)У в своїй постанові від 15 червня 1943 р. так оцінює значення рейдів:

«Велику роль у розвитку партизанського руху на Україні відіграли рейди партизанських з'єднань тт. Ковпака, Сабурова, Федорова й Наумова, тому що ці рейди дали можливість активізувати населення сіл, районів і міст областей, територією яких вони проходили, і поширити партизанський рух з східних областей України (Чернігівська, Сумська області) в західні і південно-західні області (Волинська, Київська, Кам'янець-Подільська, Вінницька, Тернопільська, Ровенська та ін.)».

Такий короткий зміст експозиції восьмого залу. У центрі залу привертає до себе увагу бронзова скульптура «Партизанський рейд» роботи заслуженого діяча мистецтв, академіка М. Г. Лисенка. У цій батальній композиції зображено артилерійський запряг. Група партизанів-артилеристів допомагає коням витягати з грязі гармату.

ЗАЛ № 9

ПАРТІЙНО-ПОЛІТИЧНА РОБОТА В ТИЛУ ВРОГА

У цьому залі зібрані матеріали і документи, що характеризують різні форми політико-масової роботи, яка проводилася за завданням ЦК КП(б)У в партизанських загонах і серед населення тимчасово окупованої України. Таку роботу проводили партійні організації уже з перших днів війни. Вона сприяла масовому розгорненню партизанської боротьби на Україні.

Комуністична партія (більшовиків) України створила в тилу ворога широку сітку підпільних груп, райкомів, міськкомів і обкомів КП(б)У, які організовували місцеві партизанські загони і розвідувально-диверсійні групи.

Партійно-комсомольський вплив у партизанських загонах був винятково великий. З таблиць, які є в залі видно, що в партизанських загонах і з'єднаннях було 37 проц. комуністів і комсомольців. Проводжувана під керівництвом ЦК КП(б)У партійно-політична робота виховувала у народних месників високі більшовицькі якості: мужність, стійкість, організованість і залізну дисципліну. Велику роль у цьому відіграли комісари з'єднань і загонів, а також політкерівники рот і бойових груп. За вказівками товариша Сталіна, у партизанських загонах був збережений інститут політкомісарів. Серед експонатів залу — портрети комісарів з'єднань і загонів.

На кількох фото — кращі секретарі партійних організацій і заступники комісарів по комсомолу загонів і з'єднань. Одним з найвидатніших партизанських комісарів був Герой Радянського Союзу С. В. Руднев. Його діяльність заслуговує всебічного вивчення. У вітрині — анкета Руднева, виписки з його щоденника, газетні статті про його роботу. Усе це лише частково дає змогу уявити світлий, незабутній образ більшовика-воїна. Це був полум'яний

Партизани приймають зведення Радінформбюро.

патріот, блискучий оратор, безстрашний боець і вмілий командир. Семен Васильович Руднев виховував у бійців любов до подвигів в ім'я Батьківщини, зневагу до смерті.

Тут представлені фотопортрети кращих комісарів партизанських загонів — В. Дружиніна, А. Богатиря, С. Новікова, Л. Бугаєнка.

Багато зробили щодо організації партійної роботи в тилу ворога депутати Верховної Ради СРСР О. Ф. Федоров, С. А. Олексенко, В. А. Бегма. Вони очолили підпільні обкоми партії, зміцнили й розширили партизанський рух на Чернігівщині, Волині, Кам'янець-Подільщині та Ровенщині.

Величезну пропагандистську роль відіграли організовані

ЦК КП(б)У радіомітинги представників українського народу. Мітинги ці транслювалися для населення окупованих областей України і партизанів через радіостанції: імені Шевченка в Саратові, «Радянська Україна» в Москві і через пересувну радіостанцію «Дніпро».

У багатьох партизанських з'єднаннях і загонах були пересувні радіостанції. Вони використовувались не тільки для оперативного зв'язку з ЦК КП(б)У і партизанським штабом, а також і для слухання радіопередач з «Великої землі». На картині худ. Депутатової зображена група партизанів, які уважно слухають передачу з Москви.

ЦК КП(б)У видав і поширив серед населення окупованої України понад 330 мільйонів екземплярів газет, листівок, брошур. З них народ узнавав правду про свою радянську Батьківщину, про становище на фронтах, набирався сил і бадьорості для дальшої боротьби. ЦК КП(б)У допомагав партизанським загонам організовувати друковану пропаганду в тилу ворога. Сюди були направлені: 84 друкарні, 15 редакторів газет і багато складачів. У партизанських з'єднаннях України виходило 25 багатотиражних газет українською і російською мовами одноразовим тиражем до 5 тисяч екземплярів. Крім того, партизани друкували в тилу ворога тисячі різних листівок і поширювали їх серед населення. Умови, в яких друкувалися й поширювалися газети і листівки, відбиті в серії фото.

На щитах залу—зразки газет і листівок, як виданих ЦК КП(б)У, так і випущених самими партизанами в тилу ворога. На спеціальному стенді — портативна друкарня партизанського з'єднання.

У партизанських загонах, крім друкованих видань, випускалися тисячі стінних газет, бойових листків й ілюстрованих журналів, зразки яких можна побачити на окремому щиті та в вітрині.

Велика увага приділялася безпосередній живій агітації серед населення. З'єднання Ковпака, Федорова і Сабурова під час рейдів провели 355 мітингів у селах і 4245 бесід з населенням. Картина худ. Балановського «Мітинг у Привітівці» відтворює один з таких мітингів у Ровенській області. Тут виступають депутати Верховної Ради СРСР тт. Бегма і Федоров. Картина художниці Лівшиць зображує партизана-агітатора, що проводить політичну бесіду в хаті селянина.

За допомогою радіо і преси, проводячи мітинги і бесіди, більшовики виховували народ в дусі радянського патріотизму. Натхненні ідеями партії Леніна — Сталіна, люди тисячами підіймалися на боротьбу за визволення своєї Вітчизни.